

PIOTR DZIEWULSKI

Akademia Katolicka w Warszawie

UDZIAŁ ŁÓDZKIEGO HARCERSTWA W PLEBISCYCIE I POWSTANIACH ŚLĄSKICH 1920–1921

Słowa kluczowe: harcerstwo, Związek Harcerstwa Polskiego, Górny Śląsk, Powstania śląskie

1. Wprowadzenie. 2. Reakcja ZHP na pierwsze powstanie śląskie. 3. Przybycie na Śląsk łódzkich harcerek i harcerzy. 4. Szkolenie kardy instruktorskiej. 5. Drugie powstanie i przygotowania do plebiscytu. 6. Trzecie powstanie śląskie. 7. Ocena wsparcia. 8. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

Ważną rolę w wydarzeniach związanych z kształtowaniem się granic Polski po I wojnie światowej odegrały organizacje młodzieżowe, w szczególności ruch harcerski. Udział harcerek i harcerzy w walce o Lwów, Wielkopolskę czy Śląsk są świadectwem niezwyklego efektu harcerskiego systemu wychowawczego opartego na angielskim skautingu. W niniejszym artykule prześledzono udział łódzkiego harcerstwa w plebiscycie oraz powstaniach śląskich. Spróbowano odpowiedzieć na następujące pytania badawcze: Jak szybko odpowiedziało łódzkie harcerstwo na kwestię śląską? Jak wyglądało wsparcie, czy było one zgodne z wychowawczą misją Związku Harcerstwa Polskiego? Pomocna w osiągnięciu celu, jaki postawił sobie autor, była analiza zebranych artykułów z prasy harcerskiej, nielicznych dokumentów wewnętrznych, wspomnień, literatury naukowej, omawiającej wydarzenia na Górnym Śląsku w latach 1919–1921, oraz materiałów zebranych przez Komisję Historyczną Chorągwi Łódzkiej ZHP.

W 2018 r. Sejm RP VIII kadencji oraz w 2020 r. Senat RP VIII kadencji przyjmowały uchwały, które ustanawiały, że lata 2019 i 2021 były Rokiem Powstań Śląskich¹. Z tej okazji powstawały liczne opracowania historyczne, także harcerskie. Artykuł stanowi uzupełnienie badań, jakie przeprowadzono w ostatnim czasie.

¹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 lipca 2018 r. w sprawie ustanowienia roku 2019 Rokiem Powstań Śląskich, Monitor Polski 2018 poz. 730; Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 grudnia 2020 r. ustanawiająca rok 2021, Rokiem Powstań Śląskich, Monitor Polski 2020, poz. 1127.

Temat udziału łódzkiego harcerstwa w kwestii śląskiej praktycznie nie jest poruszany w literaturze. Znamy nieliczne wspomnienia uczestników śląskiego zrywu niepodległościowego, umieszczone w okolicznościowych publikacjach. Władysław Nekrasz w pierwszej próbie przeanalizowania harcerskiego oręża, *Harcerze w boju. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość w latach 1914–1921*, o harcerstwie łódzkim w walkach zbrojnych na Górnym Śląsku, wspomnienia odnosi jedynie do poległych². Inaczej problem przedstawiono w publikacji Krzysztofa Jurka, *Lilijka i łódka. Historia harcerstwa łódzkiego do 1939 roku*³. Jurek w kilku akapitach przedstawił reakcję Łodzi oraz rolę łódzkich instruktorów harcerstwa w omawianych wydarzeniach. Temat został przybliżony w jednym punkcie z wojną polsko-bolszewicką jako wydarzenie sprzężone, bez pogłębionej analizy.

Niniejsza praca nie wyczerpuje w pełni tematu, stanowi zaproszenie do rozległych i wieloaspektowych badań nad historią łódzkiego harcerstwa. Materiał może być przydatny do badań nad wydarzeniami na Górnym Śląsku w latach 1919–1921 oraz historii harcerstwa w czasie konstytuowania się Związku Harcerstwa Polskiego.

2. REAKCJA ZHP NA PIERWSZE POWSTANIE ŚLĄSKIE

Według ustaleń konferencji pokojowej w Paryżu, podział Górnego Śląska miał nastąpić w wyniku plebiscytu między stroną niemiecką i polską. Nad organizacją plebiscytu czuwała Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku oraz towarzyszące jej wojska alianckie⁴. W Bytomiu powołano Polski Komisariat Plebiscytowy, którego zadaniem było prowadzenie propagandy polskiej oraz przygotowanie administracji na terenach objętych plebiscytem. Od strony wojskowej plebiscyt zabezpieczała Polska Organizacja Wojskowa, a później Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska⁵.

W wyniku prowadzonego przez stronę niemiecką terroru wobec polskiej ludności lokalnej oraz zatrzymania przedstawicieli Polskiej Organizacji Wojskowej, 16 sierpnia 1919 r. wybuchło pierwsze powstanie, które po dziesięciu dniach zostało stłumione⁶. Działania zbrojnie spotęgowały patriotyzm śląskich Polaków. Harcerskie środowiska, obserwując oburzenie społeczności polskiej zachowaniem strony niemieckiej, postanowiły oddolnie wspomóc prowadzone tam działania. Na Górny Śląsk zaczęli wyjeżdżać instruktorzy z Krakowa, Warszawy, Radomia, Częstochowy oraz Poznania⁷.

Pierwsze polskie jednostki harcerskie na Górnym Śląsku powstały w 1913 r., jednakże w wyniku pracy niemieckich organów bezpieczeństwa ulegały likwidacji.

² W. Nekrasz, *Harcerze w boju. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921*, t. 2, Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa 1931.

³ K. Jurek, *Lilijka i łódka. Historia harcerstwa łódzkiego do 1939 roku*, Łódź 2006.

⁴ T. Jędruszczak, *Powstania śląskie 1919–1920–1921*, Katowice 1966, 19–20.

⁵ M. Wrzosek, *Powstania śląskie 1919–1921. Zarys działań bojowych*, Warszawa 1971, 17–19.

⁶ T. Jędruszczak, dz.cyt., 21, 23.

⁷ W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015, 62.

Dopiero drużyny zorganizowane w ramach plebiscytu, rozpoczęły stałą pracę harcerską w tym regionie⁸. W celu wzmocnienia pracy przedplebiscytowej powołano Sekcję Harcerską przy Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu. Kierownikiem Sekcji został Stefan Stęślicki⁹, etatowy pracownik Komisariatu i absolwent kursu instruktorskiego w Warszawie. Pierwsze zebranie instruktorów harcerskich, chcących wspomóc wydarzenia na Śląsku, odbyło się 18 czerwca 1920 r. w Bytomiu. Spotkaniu przewodniczył Miłosz Sołtys, który miał pełnomocnictwo władz ZHP oraz Wojciecha Korfantego, komisarza plebiscytu. Na zebranie przybył także jeden z łódzkich instruktorów Antoni Olbromski¹⁰. Uczestnicy spotkania powołali Inspektorat Harcerski Okręgu Górnego Śląska. Władzę nad nowymi strukturami objął Miłosz Sołtys. W skład jego komendy weszli: Antoni Olbromski (komendant jednostek męskich), Jadwiga Sołtys (komendantka jednostek żeńskich) oraz Jan Wawrzynek – jako sekretarz i skarbnik¹¹. Naczelnictwo ZHP przekazało fundusze na pracę zespołu, a Komisariat Plebiscytowy wyznaczył dla instruktorów harcerskich dwadzieścia pięć etatów¹².

Sprawa Górnego Śląsku odbiła się echem również podczas I Walnego Zjazdu ZHP, który obradował w Warszawie, od 31 grudnia 1920 do 2 stycznia 1921 r. Jak wspomina oficjalny organ urzędowy Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego „Harc mistrz”: *imieniem Górnego Śląska pozdrowienia zjazdu przywiózł d-h Jan Bek z Wójtowej Wsi; wśród grzmotu oklasków w odpowiedzi na te pozdrowienia przyjęto rezolucję, wyrażającą braci harcerskiej Górnego Śląska gorące życzenia owocnej pracy dla Ojczyzny i rychłego obalenia dzielących nas jeszcze granicznych słupów*¹³. Redakcja dodaje również, że *podczas obrad ostatniego plenum przybył gen. J. Haller, powitany owacyjnie przez zgromadzonych. Przedstawiciele Górnego Śląsku złożyli mu imieniem Harcerstwa tamtejszego serdecznych hold, tudzież – jako dar Noworoczny – piękny album z fotografiami z życia harcerzy i harcerek górnośląskich*¹⁴. Władze ZHP nigdy jednak oficjalnie nie zaapelowały o wsparcie sprawy Górnego Śląska, bojąc się, że może być to wykorzystane przez stronę niemiecką. Prowadziły jednak wewnętrzną komunikację, zachęcając poszczególne środowiska do pomocy powstający na Śląsku strukturom harcerskim.

⁸ *Harcerstwo śląskie 1920–1930*, Katowice 1931, 9.

⁹ G. Nowak, *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922*, Warszawa 2019, 208–209.

¹⁰ Antoni Olbromski (1896–1958) – prawnik, nauczyciel, referent w Sądzie Okręgowym w Łodzi, Naczelnik Harcerzy w latach 1931–1936, odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Zob. red. J. Wojtycza, *Harcerski słownik biograficzny*, t. 2, Warszawa 2008, 155–159.

¹¹ W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985, 151–152.

¹² *Sprawozdanie z pracy Inspektoratu Harcerskiego Okręgu Górnego Śląska w 1920 r. (z dn. 2 XI i 15 XII 1920 r.)*, Kwartalnik Opolski, Opole 1973.

¹³ *Harc mistrz*, nr 1–2, 1920, 46.

¹⁴ Tamże, 47.

3. PRZYBYCIE NA ŚLĄSK ŁÓDZKICH HARCEREK I HARCERZY

Łódzkie środowiska harcerskie szybko zareagowały na sytuację na Śląsku. Po apelu Akademickiego Koła Harcerskiego w Poznaniu skierowano na Śląsk dwie grupy instruktorów. W maju udał się wspomniany już Antoni Olbromski, ale także Władysława Keniżanka i Anna Gontarska. W drugiej turze, która przypadła na grudzień, przyjechały: Juliana Szymańska, Lidia Zeipeld-Ławęcka, Maria Kowalska, Bożena Kozanecka, Helena Olejniczak-Wasilewska i Włodzisława Nakielks¹⁵. Ewa Grodecka w książce *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Część 3. Służba wojenna 2. Materiały do historii*¹⁶ do tego grona dolicza również Jadwigę Szleżyńską i Ludmiłę Włodarczyk.

Antoni Olbromski zgłosił się do Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska, w ramach której organizował drużyny harcerskie oraz prowadził kursy instruktorskie. Zajął również funkcję kierownika Sekcji Męskiej Inspektoratu Harcerskiego. Po nawiązaniu kontaktu z Jadwigą Sołtys rozpoczęli budowę zespołu instruktorskiego pod hasłem „Budzimy i szerzymy polskość”. Spotkania zrzeszonych instruktorów odbywały się raz w miesiącu w mieszkaniu Sołtysów w Bytomiu raz w miesiącu. Grupy instruktorskie – w tym z Oddziału Łódzkiego – organizowały dla miejscowych kursy, m.in. pierwszej pomocy, prowadziły zajęcia szkolne oraz uczyły języka polskiego dzieci robotników, które w większości mówiły gwara śląską, mocno nasyconą germanizmami¹⁷.

Władysława Keniżanka w 1920 r. mieszkała w Sierakowie Śląskim, gdzie prowadziła zajęcia z języka polskiego, historii oraz geografii Polski. W kolejnym roku służyła w okolicach Kędzierzyna-Koźła w tzw. „Kołach Polek”. We wspomnieniach stwierdziła: *praca nasza nie miała nic wspólnego z nauczaniem szkolnym. Zwykle po przeczytaniu wybranego fragmentu książki, wywiązywała się dyskusja, w czasie której poprawialiśmy wymowę i składnię dyskutantów*¹⁸. Maria Kowalska organizowała kursy dla dzieci, w Pawłowie wspierała pracę drużyny harcerzek, a w Gliwicach pełniła służbę sanitarną¹⁹. Bożena Kozanecka pracowała z młodzieżą we Wróblinie²⁰.

Praca instruktorów była często zakłócana przez niemieckie organy bezpieczeństwa oraz lokalnych mieszkańców, którzy sympatyzowali z niemiecką stroną. Harcerze spotykali się z obelgami, a Keniżanka otrzymała nawet trzy anonimy z pogrózkami²¹.

Największą akcją ukazującą dynamiczny rozwój harcerstwa w śląskim społeczeństwie okazało się zorganizowanie Zlotu Harcerstwa Górnośląskiego, który odbył się w listopadzie 1920 r. w Bytomiu z 1000 uczestników z 27 jednostek. Łódzcy instruktorzy wspierali logistykę zlotu oraz organizowali zajęcia dla uczestników²².

¹⁵ *Materiały do historii Łódzkiej Chorągwi Harcerek w latach od 1911 do 1939*, Komisja Historyczna Chorągwi Łódzkiej ZHP, masz., AChŁ ZHP, 55–56.

¹⁶ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Część 3. Służba wojenna 2. Materiały do historii*, Warszawa 1938, 86.

¹⁷ *Materiały do historii Łódzkiej Chorągwi...*, dz.cyt., 56–57.

¹⁸ M. Pionk, *Harcerze w plebiscycie i powstaniach śląskich*, Lubliniec 1971, 22.

¹⁹ *Materiały do historii Łódzkiej Chorągwi...*, dz.cyt., 59.

²⁰ Tamże, 60.

²¹ Tamże, 59.

²² W. Hausner, M. Wierzbicki, dz.cyt., 62.

4. SZKOLENIE KARDY INSTRUKTORSKIEJ

Upadek drugiego powstania nie zahamował rozwoju harcerstwa, o czym miał świadczyć dobrze zorganizowany organ prasowy „Harcercz Śląski”. W latach 1920–1921 na terenie objętym plebiscytem wydawano ten dwutygodnik, którego redakcją zajął się Antoni Olbromski. Z Oddziału Łódzkiego wspierała go również Włodzisława Nakielska. Twórcy periodyku informowali w nim o sytuacji Śląska, przedstawiali historię Polski oraz harcerstwa. Całość wzbogacano zdjęciami, litografiami, łamigłówkami oraz tekstami piosenek. Materiały były wykorzystywane przez instruktorów do pracy z lokalną młodzieżą oraz harcerskimi jednostkami²³.

Kluczowe w zakorzenieniu się harcerstwa na Śląsku było utworzenie kadry kierowniczej, która samodzielnie – po opuszczeniu regionu przez przyjezdnych instruktorów – mogła organizować pracę harcerską. W tym celu zaczęto szkolić kadre instruktorską, zwerbowaną głównie z nauczycieli oraz starszej młodzieży. Główne ośrodki szkoleniowe dla harcerzy zlokalizowano w Czarnym Lesie i w Patoce. Tak relacjonowano jeden z kursów w „Harcerczu”: *Przywaliło tych chłopaków na kurs do Patoki co niemiara. Jeszcze nigdy pałac w Patoce nie drżał od takiego gwaru, jeszcze nigdy stary park nie słyszał tyle śmiechu młodego i tylu pieśni polskich. [...]*

– *A teraz powiedzcie – po cośmy tu przyjechali? [...]*

Kto powie? Najpierw mówi ten, co był w Czarnym Lesie. Więc po co? No, przyjechaliśmy, żeby się ćwiczyć, żeby rozwijać siły, żeby się nauczyć budować szalasy, żeby chodzić na wycieczki...

– *No, a jeszcze po co? Który powie? [...]*

– *Ja też powiem – odzywa się wreszcie jeden z tych, co to o harcerstwie zgola dotąd nie słyszeli, a rozważali w głowie, słuchając i patrząc.*

– *Mnie się zdaje – zaczął, nawiązując do poprzedników – żeśmy tu nie tylko po to przyjechali. Myśmy nie przyjechali na ten kurs, żeby poznać lepiej Polskę, żeby się nauczyć kochać ją prawdziwie i pracować dla niej. Przyjechaliśmy tu, żeby się nauczyć pracować nad swymi charakterami, żeby stać się prawdziwymi harcerzami. Żeby poznać tę kulturę polską – kulturę ducha, której dopuścić do nas nie chcieli Niemcy – a której nam tak brakło w tej niewoli²⁴.*

Łódzcy instruktorzy stanowili trzon kadry kursowej. Program kursu zawierał cele ruchu harcerskiego, metody i formy, jakie należało stosować w drużynach. Szczególny nacisk kładziono na pierwszą pomoc, musztrę, ćwiczenia gimnastyczne oraz higienę. Z kursu wyłączono praktycznie elementy terenoznawstwa i wychowania duchowego²⁵.

²³ Por. *Harcercz Śląski*, nr 12, 1921.

²⁴ *Harcercz*, nr 24, 1920, 34.

²⁵ *Harcerstwo śląskie 1920–1930*, Katowice 1931, 7–8; por. R. Baden-Powell, *Wskazówki dla skautmistrzów*, Warszawa 1930; A. Małkowski, *Polskie skautki. Zarys organizacyjny*, Lwów 1913.

5. DRUGIE POWSTANIE I PRZYGOTOWANIA DO PLEBISCYTU

W wyniku rosnącej niemieckiej dominacji w administracji regionalnej oraz nasilenia pracy niemieckich organów bezpieczeństwa, w nocy z 19 na 20 sierpnia 1920 r. wybuchła kolejne powstanie pod wodzą Alfonsa Zgrzebnioka. Podczas wystąpienia zbrojnego łódzkie harcerski dostarczały powstańcom broń w powiecie częstochowskim²⁶. Anna Gontarska z pomocą Władysławy Keniżanki organizowały punkty z kuchnią polową²⁷. Keniżanka wspomina: *niezależnie od przewożenia broni prowadziłyśmy kuchnię dla powstańców. Jednodaniowe posiłki rozwoziłyśmy na stanowiska bojowe w bańkach po mleku*²⁸. Powstańcy oczekiwali wsparcia od rządu w Warszawie, jednak w tym samym czasie toczyła się kontrofensywa przeciwko Armii Czerwonej. Również władze naczelne ZHP, mimo przesłanych do oddziałów listów, nie było w stanie oddelegować więcej członków organizacji. 24 sierpnia 1920 r. Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku zdecydowała przychylić się wobec polskich postulatów i nakazała usunięcie z obszaru plebiscytowego niemieckich organów bezpieczeństwa oraz utworzenie mieszanej policji polsko-niemieckiej opartej na zasadzie parytetu. Dzień później wstrzymano działania powstańcze.

Podczas plebiscytu, wyznaczonego na 20 marca 1921 r., wzmożła się działalność instruktorów harcerskich, którzy organizowali opiekę dla dzieci, by uprawnieni do głosu rodzice, mogli udać się do urn. Część harcerzy pomagała tzw. emigrantom plebiscytowym oraz pilnowała porządku przed lokalami wyborczymi. Było to niebezpieczne zadanie. W miastach grupowały się niemieckie bojówki, które potęgowały napięcie oraz tworzyły nastrój terroru. Władysława Keniżanka – która przebywała w Kędzierzynie-Koźlu – wspomina, że w tym dniu nosiła ze sobą broń²⁹.

6. TRZECIE POWSTANIE ŚLĄSKIE

Sytuacja harcerstwa – w tym łódzkiego – na Śląsku zmieniła się po ogłoszeniu niekorzystnych dla polskiej strony wyników. Część instruktorów wróciła do swoich regionów, a śląscy instruktorzy – pozyskani głównie poprzez kursy – stanęli przed nowym zadaniem. W kwietniu Wojciech Korfanty zatwierdził opracowywany już wcześniej plan zbrojnego wystąpienia, który wszedł w życie w nocy z 2 na 3 maja³⁰.

Po dotarciu do łódzkich gazet informacji o rozpoczęciu trzeciego powstania śląskiego do punktu poborowego w Łodzi zgłosiło się 400 ochotników w wieku 17–26 lat, którzy w większości byli członkami łódzkich drużyn harcerskich³¹. Łódzkie harcerki zorganizowały zbiórkę ubrań i butów dla powstańców, które przesłano

---

²⁶ *Harcerski trop prowadzi w przeszłość. Harcerstwo na Ziemi Łódzkiej 1910–2010*, red. A. Kozak, Łódź 2010, 33.

²⁷ *Materiały do historii Łódzkiej Chorągwi...*, dz.cyt., 57.

²⁸ M. Pionk, dz.cyt., 22.

²⁹ E. Grodecka, dz.cyt., 87.

³⁰ T. Jędruszczak, dz.cyt., 41–42.

³¹ *Rocznik Łódzki*, t. XII (XX), 1973, 34.

wraz z warszawskim transportem³². Trudno jest ustalić, kto z łódzkiej ekipy instruktorów pozostał na Śląsku. Z zachowanych wspomnień wynika, że Antoni Olbromski stale przebywał w regionie i dalej redagował „Harcerza Śląskiego”. Pozostałe fakty nie są znane.

Szczególną pamięć o wydarzeniach na granicach zachodnich Oddział Łódzki ZHP zaprezentował 21 lutego 1921 r., organizując Dzień dla Górnego Śląska. W programie znalazł się pochód jednostek harcerskich ul. Piotrkowską, festiwal piosenek oraz uliczna kwesta, którą przeznaczono na pomoc ludności górnośląskiej³³.

Negatywnie na pracę harcerską wpływało kilka czynników. Po pierwsze, plebiscyt odbył się w obrębie państwa niemieckiego, co skutkowało silnym niemieckim uciskiem i terrorem. Rzutowało, to także na już ograniczone możliwości i wymuszało częściową konspirację. Po drugie, teren objęty plebiscytem był nieznanym przyjeźdźnym instruktorom. Lokalna ludność, rozdarta między dwiema opcjami, podejrzliwie podchodziła do działaczy harcerskich. Ostatnim czynnikiem, wpływającym na niski poziom pracy, był brak wsparcia ze strony zarządu ZHP z powodu zgłoszenia przez władze organizacji wszystkich członków do Armii Ochotniczej w przededniu kluczowych starć wojny polsko-bolszewickiej³⁴.

Wojna polsko-bolszewicka spowodowała negatywne skutki dla sprawy wyzwolenia Górnego Śląska. W czerwcu 1920 r. Jadwiga Wocalewska, inspektorka Oddziału Łódzkiego, otrzymała pismo z Głównej Kwatery Harcerki z prośbą o przesłanie na Śląsk, na okres wakacyjny większej liczby instruktorek: *znających pracę wśród dziewcząt robotniczych i rzemieślniczych*. Filia łódzka nie mogła jednak przesłać większego wsparcia. 16 lipca, po zgłoszeniu przez władze ZHP do służby w Armii Ochotniczej całego stowarzyszenia, z Łodzi wyruszyła dwuosobowa kampania harcerzy. Do grupy z Łodzi dołączyli harcerze z Piotrkowa Trybunalskiego oraz Radomska. Do wsparcia w Warszawie oddelegowano również harcerki, które powadziły działalność sanitarną. Maria Wocalewska w ramach Pogotowania Wojennego Harcerki w Łodzi organizowała szpital dla rannych żołnierzy, których przywożono z frontu³⁵.

7. OCENA WSPARCIA

Kolejny ważny problem, jaki się wyłania po analizie wydarzeń, dotyczy charakteru działań łódzkich harcerzy na Śląsku. Co prawda instruktorzy organizowali czas wolny lokalnej młodzieży, animując zajęcia dydaktyczne, to kluczowym ich celem – jak wspomina Władysława Konieźanka w cytowanej już wypowiedzi – była polonizacja oraz propaganda zachęcająca do głosowania na żywo! polski

³² W. Błażejowski, dz.cyt., 152.

³³ Harcerz, nr 4–5, 1921, 34.

³⁴ W. Hausner, M. Wierzbicki, dz.cyt., 62–63.

³⁵ Depesza z 23 czerwca 1920 r., w: *Materiały do historii Łódzkiej Chorągwi...*; Kurier Łódzki, nr 191, 16 lipca 1920, Harcerz, nr 24, 22 września 1920; M. Wocalewska, *Z naszych dziejów (16-lecie I Żeńskiej Drużyny Łódzkiej)*, Harcerz, nr 25, 24 czerwca 1928, 6.

w plebiscycie. Nawet kursy instruktorskie – częściowo okrojone z podstawowych treści harcerskiego systemu wychowawczego – były nakierowane nie na tworzenie drużyn, w których będzie dochodziło do rozwoju młodzieży, a na tworzeniu komórek propagandy polskiej. Z tym zarzutem spotkał się już Antoni Olbromski, który w artykule *Harcerstwo śląskie w czasie plebiscytu*, zamieszczonym w książce *Harcerstwo śląskie 1920–1930*, bronił się, że: *program bowiem ówczesnych drużyn śląskich zasadniczo nie różnił się od programu pracy normalnych drużyn harcerskich: gry i zabawy, ćwiczenia z techniki harcerskiej, pogadanki i gawędy, śpiew, wszystko oczywiście w zakresie trzeciego stopnia, wycieczki itd. Prawo harcerskie obowiązywało w całej rozciągłości*³⁶. Na koniec artykułu ocenił, że harcerstwo *dobrze spełniło swój obowiązek i może być dumne, że i ono przyczyniło się do wyzwolenia Śląska i połączenia go z Macierzą – Polską*³⁷.

Łódzkie harcerstwo sprawnie, choć z mocno ograniczonymi możliwościami odpowiedziało na potrzeby, jakie się zrodziły na Górnym Śląsku w związku z kształtowaniem się granic zachodnich. Na Śląsk zostali oddelegowani działacze znający realia harcerskiej pracy podczas wojny. Część z nich tworzyła wcześniej harcerskie struktury w regionie łódzkim. Nic więc dziwnego, że szybko zajęli kluczowe funkcje ze wsparciem Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Harcerze organizowali nowe jednostki harcerskie, prowadzili kursy dla miejscowych oraz przekonywali do kultury polskiej. W czasie wystąpień zbrojnych delegacji Oddziału Łódzkiego ZHP dostarczali powstańcom broń oraz prowadzili kuchnie polowe. Część z nich weszła również w szeregi wojskowe. Władysław Nekrasz w książce *Harcerze w bojach* podaje, że w działaniach powstańczych zginęło ośmiu harcerzy, w tym dwóch z łódzkiego środowiska³⁸.

Warto podkreślić, że obok walk próbowano organizować normalne harcerskie życie nowo powstałych drużyn, czego dowodem może być Złot Harcerstwa Górnośląskiego oraz kursy instruktorskie, które wykształciły przyszłą kadrę. Działania te mocno zakorzeniły harcerstwo w regionie.

8. ZAKOŃCZENIE

Powstania śląskie były aktem radykalnym, mającym charakter zbrojnego wystąpienia ludności w samoobronie i samorzutnie sięgającej po broń. Z perspektywy stulecia udział łódzkiego harcerstwa w kwestii Górnego Śląska jest interesującym świadectwem czynu niepodległościowego u początków odrodzonego państwa polskiego.

Dokonana w artykule analiza źródeł literaturowych pokazuje ciągle niekompletny obraz wkładu harcerstwa w kwestię śląską. Jedną z form walki o polsko-niemiecką granicę była kolportowanie prasy harcerskiej. Odgrywała ona szczególną rolę, gdyż zawarte w niej treści podważały wiarygodność i przeciwdziałały propagandzie rozpowszechnianej przez wroga. Na łamach prasy ogólnozwiązkowej („Harc mistrz”,

³⁶ *Harcerstwo śląskie...*, dz.cyt., 10.

³⁷ Tamże, 12.

³⁸ W. Nekrasz, dz.cyt., 323, 326.

„Harcerz”) oraz regionalnej („Harcerz Śląski”) rozpowszechniano propagandę antyniemiecką. Ukazywano w niej solidarność narodu polskiego ze Ślązakami, spełniając tym samym oczekiwania wojskowe oraz potwierdzając słuszność prowadzonej przez państwo polskie polityki. We wspomnieniach łódzkich harcerzy na pierwszym planie znajdują się osobiste przeżycia, emocje i odczucia. Wydarzenia z okresu powstań i plebiscytu stanowią raczej tło, na którym one się rozgrywają. Wielka wojna oraz walki o granice Rzeczypospolitej były zdecydowanie czynem męskim. Jednak w historii harcerstwa kobieca obecność w dziejowych chwilach zdecydowanie była zwiększona, czego przykładem są łódzkie harcerki i instruktorki.

Łódzcy harcerze znaleźli się w gronie pierwszych członków ZHP, którzy odpowiedzieli na apel Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Na Śląsk udało się jedenastu instruktorów Okręgu Łódzkiego. Zajmowali się oni utrzymaniem łączności z Naczelnictwem ZHP, reprezentowali harcerstw wobec państwowych instytucji oraz budowali drużyny i inne podstawowe jednostki harcerskie. Instruktorzy z Łodzi stanowili trzon kadry kursów instruktorskich w Czarnym Lesie i Patoce oraz brali udział w pracach pomocniczych podczas plebiscytu. W okresie drugiego i trzeciego powstania część harcerzy z Łodzi zaciągnęła się do wojska.

Trudno jest ocenić wychowawczy charakter harcerstwa na ziemi śląskiej. Choć prowadzono zajęcia z historii, geografii, pierwszej pomocy, uczono w zgermanizowanych miejscowych języka polskiego, to miało to wymiar czysto propagandowy, skłaniający do obrania w plebiscycie strony polskiej. Kluczowym dla harcerstwa narzędziem stało się pismo „Harcerz Śląski”, które redagował Antoni Olbromski. Na niski poziom pracy instruktorów wpływała intensywna praca bojówkarzy niemieckich, nieznanostwo regionu, brak zaufania lokalnej społeczności oraz znikome wsparcie ze strony centrali Związku Harcerstwa Polskiego.

Próba zaprezentowania sytuacji łódzkich harcerzy w realiach plebiscytu i powstań pokazuje, jak daleko było tej społeczności do realizacji celów wychowawczych Związku Harcerstwa Polskiego wśród Ślązaków. Mimo iż problem ten znajdował odbicie na łamach prasy harcerskiej, nie wypracowano odpowiednich rozwiązań praktycznych. Łódzcy działacze na Śląsku mogli liczyć głównie na gesty filantropijne oraz pomoc ludności lokalnej, które w najmniejszy sposób nie rozwiązywały ich problemów.

Podsumowując, można jednak stwierdzić, że podstawowy cel, jaki postawił sobie ZHP wobec sprawy śląskiej, został osiągnięty. Mimo porażki dwóch pierwszych powstań i niezadowolających wyników plebiscytu działalność harcerstwa – w tym instruktorów z Okręgu Łódzkiego – utrwałała ducha oporu i kształtowała postawy patriotycznej wśród Ślązaków.

BIBLIOGRAFIA

- Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, Warszawa: IPN 2011.
- Grodecka E., *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii, cz. II: Służba wojenna I*, Warszawa: Wydawnictwo „Na tropie” 1938.

- Grześkowiak G., Mikitin J., *Powstania Śląskie 1919–1920–1921*, Warszawa: Wydawnictwo CB 2013.
- Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. 1, Warszawa: Muzeum Harcerstwa – [Łódź]: Marron Edition 2006.
- Harcerski trop prowadzi w przyszłość. Harcerstwo na Ziemi łódzkiej 1910–2010*, red. A. Kazek, Łódź: Chorągiew Łódzka ZHP im. A. Kamińskiego 2010.
- Hausner W., Wierzbicki M., *Sto lat harcerstwa*, Warszawa: IPN 2015.
- Jędruszczak T., *Powstania śląskie 1919–1920–1921*, Katowic: Wydawnictwo Śląsk 1966.
- Jurek K., *Lilijka i łódka. Historia harcerstwa łódzkiego do 1939 roku*, Łódź 2006.
- Kaczmarek R., *Powstania śląskie 1919–1920–1921*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2019.
- Koźniewski K., *I zawsze krzyż oksydowany. Refleksje nad historią harcerstwa w Polsce 1911–1986*, Warszawa: Harcerskie Biuro Wydawnicze „Horyzonty” 2003.
- Nekrasz W., *Harcerze w boju. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921*, t. 2, Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa 1931.
- Nowik G., *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922. Zarys organizacyjny*, Sulejówec: Niezależne Wydawnictwo Harcerskie i Muzeum Józefa Piłsudskiego 2019.
- Opońska-Blauth J., *Polskie harcerski w dziesięcioleciu 1911–1921*, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza oraz Galeria Hufca ZHP Łódź–Polesie 1988.
- Popiołek K., *Trzecie Powstanie Śląskie*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 1971.
- Wrzosek M., *Powstania śląskie 1919–1921. Zarys działań bojowych*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1971.
- Wyszczeliski L., *1921 III Powstanie śląskie*, Warszawa: Wydawnictwo Edipresse 2015.

PARTICIPATION OF LODZ SCOUTS IN THE PLEBISCITE AND SILESIAN UPRISINGS 1920–1921

Summary

The outbreak of the first Silesian Uprising in 1919 was a spontaneous phenomenon that got out of the control of then formal decision-makers on the Polish side, at the same time it surprised the German side. Scouts from the entire independent Republic of Poland – including Lodz, participated in subsequent events in Upper Silesia. The author based his considerations on articles from the scouting press of the time, a few internal documents of the Polish Scouting and Guiding Association (ZHP) and memories. As a result of the source analysis, it was able to present a picture of the strong support provided by the Lodz scouting in the Silesian uprisings and the plebiscite in years 1920–1921. The activities of the scout instructors delegated to Silesia, noted in the memories, show that their work was distant from the mission of the ZHP and was purely propaganda.

Key words: scouting, Polish Scouting and Guiding Association, Upper Silesia, Silesian Uprisings

Nota o Autorze

Piotr DZIEWULSKI – absolwent studiów licencjackich z europeistyki (Politechnika Łódzka) oraz magisterskich z historii (Uniwersytet Łódzki) i teologii (Akademia Katolicka w Warszawie). Słuchacz studiów podyplomowych z etyki (Akademia Katolicka w Warszawie).
ORCID ID: 0000-0003-3385-3184
Kontakt e-mail: piotr.dziewulski.lodz@gmail.com